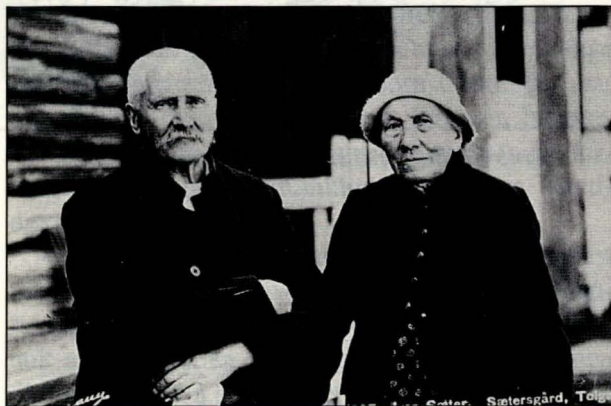

Sætersgårds Samlinger og Dølmotunet

Ivar Sæter

Sætersgårds Samlinger er ei av de eldre museums-samlingene i Nord-Østerdalen. Det var forfatteren Ivar Sæter (1864-1945) på Sætersgarden som i 1930-åra begynte arbeidet med et privat museum. Utgangspunktet var slekta og garden, men etter hvert kom det også inn gaver. Han opprettet en egen stiftelse med styre og hadde et enkelt hus for samlingene. Ivar Sæter var lærerutdannet, fra 1912 var han gardbruker, men brukte mest tid som forfatter og taler. Han ga ut ei lang rekke bøker over et

Ivar og Olava Sæter.

Ivar Sæter begynte tidlig å samle gjenstander til si private samling på Sætersgarden.

bredt spekter, dikt, romaner, biografier. Mest kjent er han for sine bygdebøker fra bl. a. Tolga, Folldal, Stor-Elvdal, dessuten Målselv, som fremdeles har en sterk posisjon. Han har også skrevet en biografi om Hans Nilsen Hauge. Ivar Sæter utviklet Sætersgarden til et kulturelt samlingssted, han gikk over til katolismen og var særlig opptatt av Olav den Hellige og Olsokfeiring og gjennomførte mange store arrangement. Sæter var medlem av NS og Vidkunn Qusling var blant de siste talerne på Sætersgarden.

Sætergårds Samlinger

I 1961 ble samlingene testamentert til Tolga kommune. Da det i 1968 ble bygd ny ungdomsskole, ble det også gravd ut kjeller og bestemt at samlingene skulle få plass der. Samlingene ble montert av Anne Lise Svendsen fra Glomdalsmuseet i begynnelsen av 1970-åra, og en ny æra for Sætersgårds Samlinger startet. Samlingene ble plassert under skolen for at de skulle brukes i undervisningen. I mange år hadde Tolga kommune egen museums-lærer – med Kirsti Jordet og Eystein Vingelsgaard som de mest markante – som noen timer i uka nettopp skulle arbeide med bruk av samlingene i undervisningen. Det ble oppnådd fine resultat og gjennomført mange prosjekt, bl.a. en omfattende vandretstilling om jakt og fiske i Nord-Østerdalen. Elevene deltok i innsamlings- og utstillingsarbeid og utførte utskjæringer og modellbygging som skulle supplere gjenstandssamlingene. Lærerstillingen er i den seinere tida blitt rammet av nedskjæringer, så samlingene brukes ikke like aktivt som før.

Dølmoen 1907. F.v.: Amund Engebretsen Dølmo, Jon Olsen Trøen og Anne Kirkbakk.

Fra Universitetets Oldsaksamling er det deponert en del oldsaker fra Nord-Østerdalen. Det har vært flere utvidelser av lokalet. For tida foregår omorganisering av utstillingene, dette arbeidet er delvis en konsekvens av at Sætersgårds Samlinger har fått en friluftsavdeling: Dølmotunet.

Dølmotunet

Garden Dølmo som er nærmeste nabo til skolen, ble i 1980 med hus og tun, noe innmark og noe innbo, kjøpt av kommunen, med støtte fra Norsk Kulturråd. Kommunen hadde dermed fått det ide-

elle friluftsmuseum, et opprinnelig tun bevart på stedet. Dølmo er en forholdsvis ung gard, bebygd fra 1750-talet. I likhet med de andre gardene i nærheten hadde Dølmoen lite innmark rundt husa. Den låg oppover i østlia og andre steder. Bonden på garden var jordbruker og handverker.

Firkanttun

Tunet på Dølmo er et tett firkanttun, med en toetsjes tømmerbygning, med torvtak. På andre sida av tunet ligger kufjøs og sammenbygd saufjøs og stall på hver sin side av innkjørselen. Midt i innkjørselen

ligger forresten brønnen, lett tilgjengelig. Fjøset er i stein med høytrev i reisverk. Saufjøset er også i stein, bygd sammen med løe og stall-låve i tømmer, begge disse husa har skifertaket. Vest i tunet ligger sommerstua også kalt eldhuset, mens stabbur og ei bu stenger tunet mot øst.

Bak tunet ligger noen mindre hus og lengst bort-på jordet er smia, p.g.a. brannfaren. Ved smia har det visstnok også stått ei bastu. Stabburet låg ofte utafor tunet, men slik er det ikke her. Saufjøset er fra 1835, på en stein står AES 1835, mens hovedbygningen antas å være noe yngre. På loftet finner vi flere årstall, i mønsåsen er innskåret 1828 og AES. Brukeren Amund Engebretsen (1790-1866) var en aktiv utbygger. Årstallet – 1828 – i mønsåsen forteller om bygging av ei østerdalsstue, ei enetasjes tømmerstue, som seinere er ombygd til dagens bygning.

De neste årstalla vi finner på loftet er skrevet med blyant, det eldste fra 1886. Ei branntakst fra 1876 forteller at alle de husa som er i tunet idag var på plass da. Ti år seinere omtales også en tømret låve, den låg rett sør for fjøset. Utbygginga av tunet var ferdig ca. 1870, og det ble et firkanttun, typisk for Nord-Østerdalen fra 1850 og det er klart at Trøndelag er inspirasjonskilda.

Hovedbygningen

Stein blir et vanlig byggemateriale i fjøs fra 1820/30 åra, etterhvert kalket både inne og ute. Bruk av stein betyr at fjøsa får lenger varighet og forbruket av tømmer blir mindre. Hovedbygningen kan ha sitt forbilde både i midtkammersbygningen på Østlandet og låna i Trøndelag, som begge hadde sine

Vinndag på Dølmotunet.

glansdager etter i 1880-åra. Kikker en nærmere på hovedbygningen vil en se at det delvis er brukt gammelt tømmer. Det var svært vanlig å bruke oppatt gamle hus. Bygningens eldste del, til høyre for inngangen, er i utgangspunktet ei enetasjes stue med mønsås og sperretak. Tak og gavl ble tatt av, en ny annen etasje ble påtømret. Det gamle taket og gavlen med mønsås og sperrer ble lagt på att. Dette var en vanlig påbyggingsmåte, en brukte det en hadde som utgangspunkt. Muligens har den andre delen en liknende utvikling. Gangen, rommet mellom de to tømmerdelen, er reisverk, men seinere er det tømret inntil ei toetasjes fløy bak. Delen til venstre for gangen var vinterboligen, det som nå er kafé, mens den eldre delen kanskje ble brukt som sommerstue. Deler av loftet ble brukt til soverom, resten til arbeidsloft, det forteller inskripsjoner på veggene om: "Den 4 de December 86 holdt jeg paa att male saldt her oppe" og "var her opaa loftet og

Presentasjon av gamle drakter. 1994.

høvla bord den 2 Marts 1889". I dag brukes derfor loftet til snekker- og skredderloft, med utstyr etter Jens Tolgensbakk (1891-1977) og Julius Wold (1883-1952)

Interessant er også loftet som står ved sida av stabburet, det er forholdsvis ungt på Dølmo. Det skal ha vært et bolighus som sto på andre sida av elva, i Røsebygda, brukt av folk som arbeidet på Smelthytta.

Levende museum

Dølmo er et innholdsrikt museum. Tolga kommune har over flere år gjennomført en omfattende restaurering, og lagt grunnlaget for en levende museums-gard, som har vært i drift fra 1990 med folk og dyr i aktivitet og stor virksomhet hele sommeren. Svært mye arbeid utføres som dugnad under ledelse av

Jarnblestringsanlegget på Dølmotunet.

Dølmotunets Venner. Dølmotunet har blitt en viktig møte- og arbeidsplass. I tilknytning til tunet er det også utbygd en festplass, denne binder sammen Dølmo og Tolga skole, der Sætersgårds Samlinger ligger.

Jarnblestringsanlegg

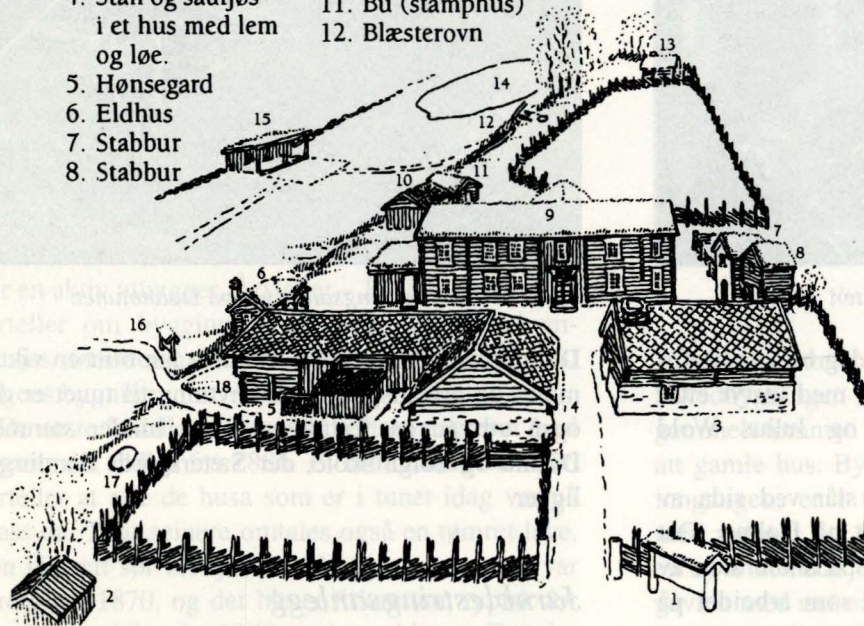
Mellom tunet og smia ligger et interessant anlegg. En rekonstruksjon av et jarnblestringsanlegg. Overalt i Nord-Østerdalen finner en slike anlegg i utmarka. Jarnvinna er et kjent begrep, og i mange bygder går virksomheten tilbake til jernalderen. Virksomheten i Nord-Østerdalen er datert til vikingtida og framover, med en siste oppblomstring på 1600-1700 tallet. Et sentralt navn i denne sammenheng er Ole O. Evenstad, gardbruker, lensmann og Eidsvollsmann fra Stor-Elvdal. Han fikk i 1782

Oversikt Dølmotunet

1. Informasjon
2. Vognskjæl
3. Fjøs med lem
4. Stall og saufjøs
i et hus med lem
og løe.
5. Hønsegard
6. Eldhus
7. Stabbur
8. Stabbur

9. Våningshus.
Informasjon.
Mat og kaffe-
servering.
Sommerstue.
10. Vedskål
11. Bu (stamphus)
12. Blæsterovn

13. Smie
14. Dam
15. Utescene
16. Informasjon
17. Lekeområde
18. Utedo

gullmedalje fra det Kongelige Landhusholdnings Selskab for sitt bidrag "Afhandling om Jern-Malm som findes i Myrer og Moradser i Norge og Omgangsmaaden med at forvandle den til Jern og Staal". Bidraget ble trykt 1790. Han etablerte også et lite jernverk og trengte råmateriale, for å få det måtte han sørge for at bøndene fortsatte med jarnblestring. Det var kanskje derfor han skreiv boka som ei lærebok, tydeligvis basert på lokalkunnskap, ikke minst fra Atndalen, et område med lange tradisjoner.

Metalurgen Arne Espelund, Trondheim, har arbeidet mye med dette temaet, og stått for mange rekonstruksjon av ovner og produksjon av jarn. Espelund sammen med sin fremste samarbeidspartner, lærer Ivar Berre, assistert av lokalbefolkningen har bygd blesteranlegget. Tolga historielag og skolen har brukt anlegget flere ganger, funnet myrmalm, røstet og blestret under ledelse av Arne Espelund, litt jarn har det også blitt.

Rausjødalen setermeieri

I Tolga kommune ligger også Rausjødalen setermeieri, dette er et privat anlegg. Eierne og Sætersgårds Samlinger / Tolga kommune samarbeider om drifta og arbeider med sikring og utvikling av setermeieriet i Rausjødalen.

Dette er et fredet setermeieri, bygd i 1856, og utstyrt med en del gjenstander. I dag kan en kjøre til

Rausjødalen med bil, det er fylkesveg fra Tynset til Brydalen og bomveg videre innover fjellet. Kontaktperson i Brydalen: Stig Normann Trøen.

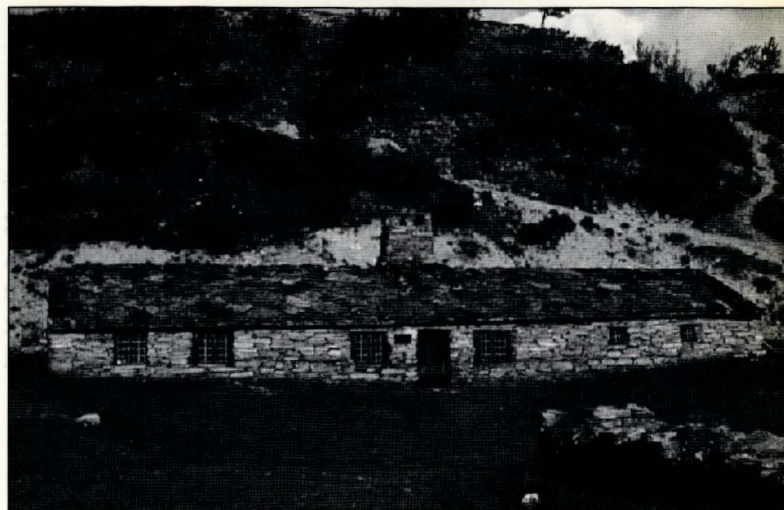
Tolga og Nord-Østerdalen er sentrale i utviklingen av samvirke tiltak. Rausjødalen setermeieri, er det første samvirke meieriet i Norden. Det var bønder i Os og Tolga som slo seg sammen, bygde meieri, produserte og omsatte ost, og hadde ei stemme pr bonde. Det var lokale ildsjeler som samarbeidet med Selskapet for Norges Vel om dette pionerprosjektet.

Mindre kjent er det at Tolgen Forbruksforening, etablert 1869, er blant de første i landet. Foreningen ble seinere delt i to og eksisterer fremdeles som Prix Tolga, en del av Oppdal Samvirke lag, og Vingelen Forbruksforening. Betegnelsen forbruksforening er det få som fremdeles bruker.

Andelsmeieriet ble stiftet etter forslag fra klokker John Grue, Tolga som sammen med Ole Johnsen Berg, Dalsbygda, ble valgt til å stå for drifta.

Selskapet kjøpte seter og beite i Rausjødalen for 680 Spd. Eiendommen ble delt i 100 aksjer, hver aksje krevde ei ku til meieriet. I løpet av vinteren ble det også ordnet avtaler og skaffet krøtter. Selskapet for Norges Vel bisto med å skaffe fagperson, Caspar Hiestand fra Sveits. I løpet av noen våruker ble det bygd setermeieri og fjøs. Dette var et prosjekt som krevde stort mannskap, mange hester og framfor alt god organisering. Meieribygningen, som fremdeles står, består av ostkjøkken, ostbu og mjølkbu. Fjøsset var inndelt i fem avdelinger under felles tak, hver med plass til tjue dyr. Fjøsset er det bare rester igjen av. Begge bygningene var i stein.

Bøndene skulle skaffe dyr, men det var ikke bare lett. Kjerringene på gardene ville ikke sende dyra

Rausjødalen setermeieri.

sine til fjells med fremmede folk.

Det første året var det 89 kyr og 2 okser der. Ni personer sto for drifta og produksjonen besto av smør og ost.

Virksomheten ble drevet i to år, men det var en problematisk virksomhet. Alt var nytt og måtte utprøves. Samarbeidet var vanskelig, og i tillegg var det to svært dårlige sommere. Noe av osten ble solgt lokalt, men størsteparten gikk til Kristiania. Smøret ble solgt lokalt. Transportvegen over fjellet til Tolga var lang og vanskelig. På Tolga var det ostelager. Neste transportetappe til Kristiania -før Rørosbanen- var også problematisk. Pionertiltaket ble derfor avvirket, men den første spire til samvirke meieri var lagt og Nord-Østerdalen har en sikker plass i norsk meierihistorie. Sammen med Hiestand kom det også flere sveitsere, og ved Magnillsjøan i Tolga og Sotthaugen i Os ble startet private setermeierier.